

Judith
Butler
*Wie is er
bang voor
gender?*

‘Met *Wie is er bang voor gender?* schenkt Judith Butler ons een atlas om het complexe en duizelingwekkende landschap van deze tijd te navigeren. Gegrond in decennia kritisch intellectueel werk dat ons begrip van gender en seksualiteit op een baanbrekende manier veranderde, maar ook in een scherpzinnig ethisch kompas dat een weg weet te banen door alle anti-democratische krachten heen, weet Butler broodnodige verbanden te maken en argumenten te ontwikkelen die nieuwe politieke subjecten en allianties mogelijk maken. Met fijne humor en vooral met hoop, waardoor een meer leefbare en vrijere wereld denkbaar en tastbaar wordt.’ – Prof. dr. Sarah Bracke

‘Het is een heel inzichtelijk en makkelijk boek dat kalm uitlegt hoe het allemaal zit.’ – Stella Bergsma

‘Genderdiversiteit is zo oud als de mens zelf. We hebben die echter zo hevig onderdrukt, dat we ook een deel van onszelf zijn verloren. Butler helpt ons om de rijkdom van gender te hervinden én te vieren, in onszelf én elkaar.’ – Mounir Samuel

‘Wie onze tijd wil begrijpen, moet dit boek lezen. In 1990 veranderde Judith Butler het denken over gender. Nu legt hen haar scherp uit hoe ‘gender’ een spookbeeld werd.’ – Linda Duits

‘Een belangrijke boodschap van Butler aan iedereen die onrecht wordt aangedaan door onderdrukkende systemen: smeed allianties en steun elkaar. Want gender is in handen van mensen als de paus of van transexclusieve radicale feministen een hallucinant duizenddingendoekje geworden om angst op te wekken en systemen in stand te houden.’ – Lara Billie Rense

‘Butler zou verplicht huiswerk moeten zijn voor iedereen die waarde hecht aan vrijheid en solidariteit.’ – Thorn de Vries

‘Bang zijn voor gender hoeft niet, bang zijn voor de antigenderbeweging wel. Butler legt haarfijn uit waarom.’ – Milou Deelen

Judith
Butler
*Wie is er
bang voor
gender?*

Uit het Engels vertaald door
Mieke Maassen, Margriet van Heesch
en Janne Van Beek

Voor de jonge mensen van wie ik nog altijd leer.

INHOUD

Inleiding: genderideologie en de angst voor destructie	9
1. Het wereldtoneel	49
2. Visies van het Vaticaan	88
3. Hedendaagse aanvallen op gender in de Verenigde Staten: censuur en het uithollen van rechten	110
4. Trump, sekse en het Hooggerechtshof	131
5. Terfs en Britse kwesties rond sekse: hoe kritisch is het genderkritisch feminisme?	155
6. Hoe zit het met sekse?	195
7. Welk gender ben je?	215
8. Natuur/cultuur: naar co-constructie	233
9. Raciale en koloniale erfenissen van genderdimorfie	242
10. Vreemde termen en de versturende werking van vertaling	261
Conclusie: de angst voor destructie, de strijd om de verbeelding	279
<i>Dankwoord</i>	303
<i>Noten</i>	307
<i>Register</i>	335

6

Hoe zit het met sekse?

Een van de voornaamste verwijten van feministische antigender-activisten is dat gendertheoretici de feiten omtrent 'sekse' ontkennen. Soms is er de beschuldiging dat we biologische verschillen weigeren te accepteren, of dat we die uitvlakken in een poging biologisch determinisme te ontmantelen. Een derde bezwaar is dat als gender in de plaats komt van sekse er geen claims op grond van sekse en dus ook geen claims van discriminatie meer mogelijk zijn. Op de vraag wat bedoeld wordt met een claim 'op grond van sekse' zijn we al gestuit en we zullen er hier verder op ingaan.

In het vorige hoofdstuk heb ik benadrukt dat seksetoewijzing bij de geboorte op ingrijpende wijze het proces inluit waarbij de feiten omtrent sekse keer op keer worden vastgesteld. Ik heb ook beargumenteerd dat sekse bij discriminatie 'op grond van sekse' meestal verkeerd wordt begrepen, bijvoorbeeld omdat er wordt uitgegaan van ideeën over wat voor type werk geschikt is voor vrouwen, hoe een werknemer eruit hoort te zien of zich hoort te gedragen, of hoe een werkgever besluiten neemt over arbeidsaangelegenheden. De beslissing iemand een baan te weigeren is dan gestoeld op de gedachte dat iemands sekse diegene ongeschikt maakt of dat de baan naar iemand anders moet, omdat de persoon in kwestie man is of omdat hun gender aan de normatieve verwachtingen voldoet. Laten we niet vergeten dat een beslissing baseren op iemands sekse discriminerend is, omdat die beslissing stoelt op bepaalde misvattingen over de capaciteiten

van mensen die op een bepaalde manier geseksueerd worden. Het idee van 'seks' waarop de discriminatie wordt gebaseerd, blijkt doorgaans onjuist en irrelevant. Het gaat er meestal om vooroordelen over seks geen rol te laten spelen in beslissingen over arbeidsaangelegenheden. Zeggen dat we een definitie van seks nodig hebben om seksdiscriminatie te kunnen begrijpen, gaat vaak voorbij aan het feit dat we proberen vooroordelen over seks uit de weg te ruimen en ons feminisme niet op die vooroordelen willen baseren. Het is ook onze overtuiging dat we seks niet ontkennen door vraagtekens te plaatsen bij de mechanismen die seks bepalen. Seksetoewijzing heeft een lange geschiedenis, en in vele tradities is ruimte gemaakt voor mensen die van begin af aan niet netjes in het binaire kader passen. Het bestaan van interseks personen ontkennen om een polemisch punt over 'feiten' te maken, is enkel de feiten ontkennen ten bate van een politieke agenda om het binaire systeem te behouden.

Argumenten over biologische verschillen zijn vaak gebaseerd op het wel of niet hebben van een aanwijsbare reproductieve aanleg, maar zulke claims berusten vaak op een denkbeeld van onveranderlijk gedifferentieerde lichamen. Van feministen hebben we door de jaren heen wel geleerd dat vrouwen niet kunnen worden gedefinieerd op grond van reproductieve aanleg. Laten we eerlijk zijn, niet alle vrouwen kunnen zwanger worden en het zou belachelijk en hardvochtig zijn te beweren dat deze vrouwen daarom geen echte vrouwen zijn, vooral als zij zichzelf wel zo ervaren. Bovendien zijn er mensen die wel zwanger kunnen worden maar geen vrouw zijn: hun genderidentiteit wordt niet door die biologische aanleg bepaald. Toch willen zij, net als anderen, het recht hebben om een kind te krijgen of te kiezen voor een abortus. En ja, waarom zouden zij niet mogen horen bij de mensen die zo'n recht wel kunnen opeisen?

Opmerkelijk is dat in de redenering dat de seksen te onderscheiden zijn op grond van reproductieve aanleg, de voortplanting wordt geïdealiseerd als het beslissende moment van seks. Dat sociale ideaal dicteert dus hoe de feiten worden geïnterpre-

teerd. Maar bekijken we sekse buiten het reproductieve kader, dan zien we direct dat de doorgaans als relevant geldende feiten beperkt worden door maatschappelijke idealen. Zoals we weten is het vermogen om zwanger te worden van allerlei factoren afhankelijk: veel vrouwen zijn er te jong of te oud voor, sommige hebben dat vermogen om bepaalde redenen nooit gehad, en bij anderen is dat vermogen tenietgedaan door veroudering, hormonale problemen, medische ingrepen, gebrek aan toegang tot medisch geassisteerde reproductieve technologie of blootstelling aan schadelijke stoffen in het milieu. Er zijn ook vrouwen die niet eens weten of ze zwanger kunnen worden, omdat ze simpelweg nooit kinderen hebben gewild of omdat ze seks hadden met mensen van wie ze niet zwanger konden worden. Hun vruchtbaarheid is dus nooit getest. Ondanks het conservatieve ideaal van vrouwen als moeders, is het altijd zo geweest dat lang niet alle vrouwen zwanger kunnen of willen worden. Zij zijn niet meer en niet minder vrouw dan degenen die wel zwanger werden. En aangezien sommige mensen, onder wie trans mannen of non-binaire mensen, dat vermogen wel hebben, is het logisch om onze denkkaders, onze woordenschat en onze geest te verruimen, om de feiten zoals ze zich voordoen op te nemen. Gezien het scala aan vermogens, verlangens en genderidentiteiten, is het onlogisch om *een specifieke biologische aanleg als maatstaf voor gender aan te wijzen. Die aanleg zou nooit mogen dienen als het enige offundamentele criterium voor het vaststellen van gender.* Feministen hebben ons dit geleerd: zij benadrukken dat niet alle vrouwen moeder willen worden, en dat als ze dat wel willen, dat nog niet per se wil zeggen dat ze daardoor worden gedefinieerd. Wetgeving tegen discriminatie op grond van sekse moet dit punt telkens duidelijk maken wanneer een vrouw een positie of promotie wordt geweigerd op grond van haar zwangerschap of de mogelijkheid kinderen te baren.

Wie op reproductieve aanleg blijft hameren om onderscheid te maken tussen de seksen, gaat er niet alleen van uit dat de bij de geboorte toegewezen sekse altijd hetzelfde blijft, maar ook dat de

vermoedelijk vruchtbare jaren bepalend zijn. Met andere woorden, als het voortplantingsvermogen bepalend is voor iemands sekse, dan wordt iemand pas volledig en eenduidig die sekse door seksuele voortplanting, en wie niet betrokken kan of wil zijn bij seksuele voortplanting, verliest die sekse weer of bereikt die sekse nooit. Uit dit onderscheid tussen de meer of minder geseksueerden en tussen de heel echten en minder echten, blijkt eens te meer dat de norm meedogenloos is. Dat criterium schept de verwachting dat vrouwen zich moeten voortplanten, zelfs wanneer ze dat niet kunnen of willen, en houdt er geen rekening mee dat zwanger worden belangrijk kan zijn voor diegenen die buiten de categorie vrouw vallen of in de marges ervan leven.

Het punt is dat er al sociale normen worden gehanteerd op het moment dat reproductieve aanleg wordt gebruikt als criterium om feitelijk onderscheid te maken. De feiten worden verzameld en gepresenteerd volgens een kader dat duidelijk doortrokken is van macht, biologisch determinisme en normativiteit. Dit betekent niet dat feiten niet bestaan, het betekent alleen dat ze stevast in een bepaald kader gepresenteerd worden en dat dat kader bijdraagt aan wat we als feiten kunnen zien en beoordelen, en wat we bijgevolg zullen steunen of vrezen. Sommige feministen zullen beweren dat we ons moeten kunnen blijven baseren op sekseverschillen om reproductieve rechten te verdedigen. Sekseverschillen vormen de basis van hun redenering: vrouwen zijn zus en zo en sociaal beleid moet op dat verschil gestoeld worden. Dat soort redeneringen is te vinden in claims zoals deze in *The Guardian*: 'De patriarchale onderdrukking van vrouwen is diepgeworteld in ons voortplantingsstelsel.'¹ Die redenering suggereert dat het voortplantingsstelsel leidt tot patriarchale onderdrukking, maar is niet eerder het omgekeerde het geval? Het is de patriarchale maatschappelijke inrichting van de voortplanting die tot de conclusie leidt dat de overheid mag beslissen of een abortus wel of niet is toegestaan, en daarmee wordt voorbijgegaan aan de autonomie van zwangere mensen om zelf uit te maken hoe ze hun leven willen leiden. Natuurlijk moeten we be-

grijpen waarom zwangerschap niet altijd gewenst is en hoe die onder bepaalde omstandigheden levensbedreigend kan zijn voor de zwangere persoon of hun zelfontplooiing in de weg kan staan. Maar daarvoor moet ons uitgangspunt zijn dat reproductieve vrijheid een onontbeerlijke waarde is, een recht, en een graadmeter om onze sociale wereld in te richten. Het zou contraproductief en fout zijn om het bestaan van onderdrukkende systemen toe te schrijven aan de biologie, terwijl we ons in plaats daarvan zouden moeten afvragen hoe die onderdrukkende systemen biologische kwesties *verdraaien* om de eigen onrechtvaardige doelen te bereiken.

Is reproductieve vrijheid gerelateerd aan de vrijheid van genderzelfbeschikking? Zo ja, dan zijn er goede redenen voor solidariteit tussen de feministische, trans- en non-binaire strijd. Feministen strijden terecht tegen overheidsbemoeienis met de baarmoeders van zwangere mensen, want die moeten zelf kunnen uitmaken of ze een zwangerschap willen uitdragen. Die strijd berust meestal op de politieke grondbeginselen van zelfbeschikking en collectieve vrijheid. Maar wanneer zelfbenoeming voor sekseaanpassing in het geding is, vinden diezelfde feministen dat de staat door middel van genderbeleid de rechten moet beperken van mensen die een sekseverandering willen en dat de staat deze vrijheidsinperking terecht nastreeft. Maar waarom zouden we accepteren dat de staat een rechtmatig belang heeft in het beknotten van vrijheid als het gaat om de vrijheid van seksetoewijzing? Wat zou er gebeuren als we ons verzetten tegen het idee dat de staat een rechtmatig belang heeft bij inperking van de vrijheid van hen die sekseverandering of een abortus willen? Dan zouden we ons verenigen en eensgezind strijden tegen de patriarchale, transfobische en onterechte inbreuk die de staat maakt op onze belichaamde levens.

Zelfs als de hier genoemde argumenten overtuigend blijken, zijn er nog steeds mensen die volhouden dat 'gender' een kwestie is van gezond verstand, zoals in de trumpiaanse gedachtegang dat genitaliën en klare taal volstaan om sekse vast te stellen. Anderen menen nog steeds dat gender de materialiteit van het li-

chaam ontkent, of dat het taal en cultuur boven de biologische wetenschappen stelt. Laat ons dan eens kijken of deze kenschets houtsnijdt of dat die feitelijk past in een fantasie over wat gender doet, zoals de vermeende bedreiging die het vormt voor natuur en biologie. Het bezwaar dat gender culturalistisch zou zijn, gaat voorbij aan de gangbare opvatting dat gender een punt is waar biologische en sociale werkelijkheden op elkaar inwerken. Dege-
nen die wat betreft sekse of gender de biologische van de sociale werkelijkheid willen scheiden, gaan meestal voorbij aan de immens belangrijke interactieve, dynamische en co-constructieve standpunten die feministische filosofen en wetenschapshistorici hebben ontwikkeld om de ‘antagonistische dualismen’ van de feministen van de tweede golf, zoals Donna Haraway ze noemt, te ontmantelen.²

Sommigen beweren dat de materialiteit van sekse wetenschappelijk bewezen is en dat we onze standpunten daarop moeten baseren. Anderen menen dat we om de materialiteit van sekse te bevestigen alleen maar hoeven terug te keren naar het ‘gezond verstand’ en de speculatieve theorieën moeten weerleggen. Maar hoeveel mensen ervaren niet dat wie ze zijn geweld wordt aangedaan wanneer ze de hun toegewezen sekse of hun veronderstelde gender moeten beleven naar de door ‘het gezonde verstand’ ingegeven opvattingen? Het was ook een kwestie van ‘gezond verstand’ dat witte mensen Zwarte mensen tot slaaf maakten en het was ‘gezond verstand’ dat het huwelijk gezien werd als een uitsluitend heteroseksuele verbintenis. De Britse schrijfster Shon Faye attendeert ons erop dat genderkritische feministen absoluut niet kritisch zijn als ze beweren dat ‘gezond verstand’ voldoende is voor hun normatieve denken, omdat daarin de aangedragen veronderstellingen niet in twijfel worden getrokken. In *The Transgender Issue* schrijft Faye:

Wat het betekent om vrouw of man (of geen van beiden) te zijn is geen vaste en stabiele eenheid, maar een complexe samenstelling van biologische, politieke, economische en cul-

turele factoren, die in de loop der tijd kunnen veranderen. In tegenstelling tot deze complexiteit wil het Britse anti-transfeminisme – bij de volgelingen tegenwoordig onbedoeld ironisch bekend als ‘genderkritisch’ feminisme (ondanks het gebrek aan kritische interesse in hoe gender ontstaat en in tijd en plaats varieert) – zich graag verkopen als de gezond-verstandbenadering waarin de nuances hooghartig worden weggewuifd.³

De roep van genderkritische feministen om terug te keren naar het gezond verstand, blijkt niet zo kritisch of doordacht als wel zou moeten. We bespraken al de fobische focus op de penis: daar komt geen sprankje gezond verstand aan te pas. Het orgaan is daarin niet een simpel aanhangsel, maar een werktuig om vrouwen mee aan te vallen. De gevaarlijke macht die de penis wordt toegedicht kan heel goed voortkomen uit vreselijke ervaringen met aanranding en verkrachting, maar dat is nog geen reden om te generaliseren. Dergelijke generalisaties blijken vaak fantasmatische projecties, waarbij het persoonlijke verslag van iemand gaat gelden voor alle vrouwen en waarin alle mensen met een penis gemodelleerd worden naar het voorbeeld van de verkrachter. In deze fobische of paniekerige houding ten opzichte van ‘de penis’ wordt het orgaan losgekoppeld van de persoon en van de gehele leefwereld waarin de penis ertoe doet. Vervolgens beweren dat trans vrouwen met een penis gevaarlijk zijn, steunt op een fobische transpositie van het orgaan – dat overigens vaak slap is en soms welbewust buitenspel wordt gezet door feminiene trans mensen. De penis is soms ook voor alle betrokkenen een bron van plezier, zonder dreiging of geweld, of een bron van passief genot voor de drager ervan. Dus aan de ene kant vertelt realisme of gezond verstand ons dat er twee seksen zijn en dat ze ondubbelzinnig herkend kunnen worden aan de hand van de bijbehorende organen, maar aan de andere kant blijkt datzelfde gezonde verstand om te slaan in fantasmatische voorstellingen waarin een syntax gevolgd wordt die meer thuishoort in dromen

en fantasieën dan in discussies en coherente uiteenzettingen. Blijkbaar lenen geslachtsorganen zich goed voor heftige fantasmatische speculaties en kunnen sommigen onder ons in onrealistische sferen terecht komen zodra we bij ze in de buurt komen. Dit soort associaties is niet te vinden in getuigenissen van gewenst en ongewenst seksueel contact, maar in allerlei beschrijvingen van feiten over sekse op basis van ‘het gezond verstand’.

De bewering dat ‘gendertheorie’ de wetenschap ontkent, gaat voorbij aan het belangrijke, voornamelijk door feministische academici uitgevoerde wetenschappelijk onderzoek naar gender zelf. Transuitsluitende feministen zijn geneigd de bewering te volgen dat het ter discussie stellen van biologisch determinisme niet mag leiden tot weerlegging van de biologie. Ik ben het daarmee eens. In wat gendertheorie wordt genoemd, is dit punt al enige tijd aan de orde. Vervangen we bijvoorbeeld het deterministisch model door een interactief model, zoals Anne Fausto-Sterling en andere wetenschappers al een tijd doen, dan blijkt dat wat we onze biologie noemen *altijd* in wisselwerking staat met de sociale omgeving en het milieu, en dat we buiten deze wisselwerking om niet echt over biologische feiten kunnen nadenken.⁴ Het is niet zo dat biologische oorzaken vanuit de ene bron via een specifiek kanaal binnenstromen terwijl sociale factoren vanuit een andere locatie toestromen, om dan samen te vloeien op een of andere derde plek die we het lichaam noemen. Biologische en sociale invloeden interageren in belichaamd leven. De ontwikkeling, of formatie, van het organisme veronderstelt dat het biologische het sociale nodig heeft om geactiveerd te worden en het sociale het biologische nodig heeft om effect te hebben. Het ene heeft geen formatieve invloed zonder het andere.

Dit wordt meteen duidelijk als we bekijken hoe lichamen gevormd worden door het soort voedsel dat genuttigd wordt, wat weer afhangt van het soort voedsel dat geproduceerd wordt en voorhanden is. De sociale en economische infrastructuur van voedsel, waaronder aanvoerketens en ongelijke verdeling, manifesteert zich in de materialiteit van de lichamen waarin we leven.

‘Hoe ontwikkelen we een tegenbeeld dat sterk genoeg is om dit bedrieglijke fantasma te ontmaskeren, onschadelijk te maken en ervoor te zorgen dat het niet langer wordt ingezet voor meer censuur, verdraaiing van de feiten en reactionaire politiek?’ — JUDITH BUTLER

Foto: STEFAN GUTERMUTH

Hoe kon gender, ooit een term voor vrijheid, emancipatie en zelfbeschikking van vrouwen en de lhbtqia+-gemeenschap, zo verontrustend worden dat er een wereldwijde antigenderbeweging is opgekomen? Filosoof Judith Butler gaf met het iconische *Gender Trouble* ons begrip van gender en seksualiteit een radicaal nieuwe inhoud. In *Wie is er bang voor gender?* analyseert hen minutieus de holle retoriek en de fantasmatische angsten die op gender geprojecteerd worden door conservatief-religieuze organisaties, opkomende autoritaire regimes, fascistische formaties en transuitsluitende feministen. In deze onverschrokken filosofische en sociaal-politieke analyse bepleit Butler het vormen van allianties en het ontwikkelen van een krachtig toekomstbeeld waarin leven en samenleven, vrijheid, radicale gelijkheid en rechtvaardigheid aantrekkelijk worden in plaats van beangstigend.

VERTALING: Mieke Maassen,
Margriet van Heesch, Janne Van Beek

‘Een internationaal beroemde academicus. Butlers invloed is enorm.’ — THE NEW YORKER

Judith Butler is een filosoof en gendertheoreticus uit de vs. Hen verwierf wereldfaam met de boeken *Gender Trouble* (1990) en *Bodies that Matter* (1993) die nog altijd grote invloed hebben op het denken over feminisme, gender en queer.